

KØN, 'ONDE CIRKLER' OG (DIS)EMPOWERMENT – Om samfundsmæssige og personlige betydninger af voldtægt

Bodil Pedersen og Christel Stormhøj

Empirisk trækker artiklen på en undersøgelse af personlige perspektiver hos kvinder, der har henvendt sig til Rigshospitalets Center for Voldtægtsøfre.

Kønnetheden ved personlige og almene samfundsmæssige aspekter af seksualiserede overgrebs betydninger undersøges oftest ikke eksplicit i psykologien. Ligeledes udelades eller fordrejes kønnetheden tit i folkepsykologiske diskurser om emnet.

Derfor ønsker vi at undersøge, hvorledes betydninger af køn, magt og deltagelse er relaterede i de almene og personlige betydninger dette psykosociale problem får. Det vil sige, at vi bidrager til undersøgelsen af: 1) Det relative kønsdominans-undertrykkelssforhold og dets forbindelse til risikoen for, at kvinder bliver udsat for seksualiserede overgreb. 2) Risikoens betydninger for kvinder, samt 3) De betydninger konkrete overgreb og de konkrete, situerede udformninger af almene samfundsmæssige betingelser kan få for de kvinder, der udsættes for dem.

Analysen peger bl.a. på, at betingelserne kan indgå i »onde cirkler«, der udbygger den afmagt, kvinderne udsættes for i og med selve overgrebet. Analysen fremhæver således nødvendigheden af at begribe forholdet mellem køn, overgreb, deltagelsesmuligheder og (dis)empowerment. Således kan den undgå at bidrage til de »onde cirkler« gennem individualiseringer og patologiseringer af de berørte, hvilket også vil sige at bidrage til disempowerment. Analysen kan derimod bidrage til de udsatte kvinders empowerment i form af bl.a. mere inkluderende støtteinitiativer, der fremmer kvinders individuelle og kollektive muligheder for at overskue, kontrollere og håndtere forskellige slags ressourcer.

»Rape is a terrible caricature of love from which consent is absent. After rape, oppression is the second horror of human existence. It is a terrible caricature of obedience.«

Simone Weil

Bodil Pedersen er lektor i psykologi ved Roskilde Universitetscenter. Cand. psych. og specialist i psykoterapi og supervision.

Christel Stormhøj er lektor i samfundsvidenskab ved Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi, Roskilde Universitetscenter. Mag. art. i kultursociologi og ph.d. i sociologi.

I. Indledning

I denne artikel er vi interesserede i at udforske følgende spørgsmål: Hvordan kan man forstå forbindelser mellem kønnenes samfundsmæssige betingelser og mænds seksualiserede overgreb¹ mod kvinder? Hvilke betydninger kan forekomsten af seksualiserede overgreb få for kvinder som gruppe 'an sich', og især hvilke betydninger kan overgrebene få for kvinder, der selv har været udsat for dem? Hvorledes kan disse betydninger forstås i et (dis)empowerment-perspektiv? Og endelig hvilke diskussioner vedrørende karakteren af konkrete støtteforanstaltninger og samfundsmæssige forandringer nødvendiggør de ovenstående spørgsmål?

Det empiriske fundament for artiklen er en undersøgelse, der er foretaget af Bodil Pedersen i 2002-2003 (se også Pedersen 2003; 2004; 2005b; Sidenius og Pedersen 2004). Den omhandler kvinders personlige perspektiver på betydninger af seksualiserede overgreb og tager afsæt i 40 psykolog-samtaleforløb og interviews med 15 brugere af Rigshospitalets Center for Voldtægtsofre.

Siden åbningen i 2000 og frem til november 2004 har Rigshospitalets Center for Voldtægtsofre haft 1105 klienter. Af disse var 1093 kvinder og 12, det vil sige 1,1%, var mænd (Årsrapport 2004). Andre nationale og internationale statistikker viser, at det især er kvinder, der udsættes for seksualiserede overgreb. F.eks. er resultaterne fra en stort anlagt interview- og surveyundersøgelse, at 0,4% mænd rapporterer oplevelser af overgreb, mens det tilsvarende tal for kvinder er 4,7% (Kjøller & Rasmussen 2002).

I forbindelse med kurser for forskellige professioner, der beskæftiger sig med seksualiserede overgreb på kvinder, er et almindeligt og ofte indledende spørgsmål fra deltagerne: »Hvad med mændene?« I relation til den nævnte undersøgelse var svaret, at den omhandler kvinders perspektiver, da der ikke indgik mænd i det empiriske materiale, der består af kvinder, der selv henvendte sig på Center for Voldtægtsofre. Når det omtalte svar blev givet, kunne diskussionen så dreje sig om, hvorfor så få mænd søger hjælp og/eller kontakter politiet efter at have været udsat for seksualiserede overgreb. Antagelsen synes at være, at der må være mange flere mænd, der har været udsat for seksualiserede overgreb, end statistikkerne viser. Dette er meget vel tænkeligt (se f.eks. King, Coxell & Mezey 2000). Alligevel virker det usandsynligt, at vi med bedre statistikker ville finde lige mange mænd og

---

1 De almindelige betegnelser for de fænomener, der er artiklens emne, er voldtægt og voldtægtsforsøg. I det følgende vil begrebet seksualiserede overgreb blive brugt i stedet for disse betegnelser, da seksualiserede overgreb dækker bredere og dermed ikke på samme måde kræver en indsnævrende afgrænsning. Fra en psykologisk tilgang, der tager udgangspunkt i mangfoldigheden af personlige perspektiver på hændelsernes betydninger, er det i analytisk henseende således også bedre egnet (se også Sidenius og Pedersen 2004).

kvinder, der har været udsat for overgreb i voksenalderen. Mange andre antagelser om køn end disse præsenteres af kursusedtagere. Nogle af de mere almindelige er, at det er mere skamfuldt og stigmatiserende for mænd at opleve seksualiserede overgreb, end det er for kvinder, og at de mænd, som udsættes for seksualiserede overgreb, er homoseksuelle og derfor ønsker at være anonyme.

Der tales om kønnede aspekter ved livet på måder, der afslører et alvorligt problem: Det synes ikke generelt accepteret, at seksualiserede overgreb har noget at gøre med de to køns ulige samfundsmæssige betingelser for deltagelse i dagliglivet i Danmark. Den underliggende idealiserende forestilling er, at mænd og kvinder er frie og lige medborgere i vores demokratiske samfund. Vi tilslutter os i Danmark – som i de øvrige vestlige, moderne liberaldemokratiske samfund – et liberalt lighedsideal, der bygger på en forståelse af mennesker som ligeværdige i moralsk forstand, og vi ser dette ideal som grundlag for en retfærdig samfundsmæssig orden (Dahlerup 2003, p. 31; Fraser 2003, p. 56). Lighedsidealet indebærer, at mennesker skal behandles som autonome individer – som frie og lige – og ikke som medlemmer af sociale grupper. I det politiske liv, eksempelvis, kommer lighedsidealet til udtryk i form af demokratiske idealer, såsom lige medborgerskabsrettigheder og statusmæssig lighed. Ulige adgang til ressourcer, status, deltagelse og indflydelse, der kunne have noget at gøre med kønnede betydningstilskrivninger og dermed pege hen på en moderne kønsmagtrelation, bliver således et »ikke-tema«. Den moderne kønsmagtrelation kan begrebsættes som et kønsdominans-undertrykkelsesforhold (Fraser 2003; Young 1990), og den kan med Haavinds (1982; 1993) terminologi yderligere specificeres som et relativt kønsdominans-undertrykkelsesforhold. At kønsmagtrelationen omgærdes med tavshed, hænger bl.a. sammen med de dominerende diskurser om vores samfund som et af de mest kønsligestillede demokratier i verden (Bergqvist m.fl. 1999). Problemet er, at den retoriske tilslutning til det moderne lighedsideal mellem kønnene risikerer at maskere eller usynliggøre de reelt eksisterende 'moderniserede' og komplekse former for relativ kvindelig undertrykkelse og mandlig dominans. Således kan en forståelse af, hvordan den form for kønsmagtrelation aktuelt strukturerer privilegier og undertrykkelse, blive en umulighed.

2. Kønsperspektiv i forskningen

Diskussioner om sociale problemer, såsom seksualiserede overgreb, kan, som de, der refereres til ovenfor, bygge på underliggende antagelser om kønnede forskelle. Men på baggrund af lighedsdiskurserne og de sociale praksisformer, de er indlejret i, inkluderer diskussionerne sjældent aspekter, der henviser til det relative kønsdominans-undertrykkelsesforhold. Dette bliver som nævnt et tema, der ikke meddiskuteres. Ronkainen (2001) bruger

betegnelsen »genderless gender« (kønsløst køn) til at udpege de diskurser og andre praksisser, i hvilke køn spiller en rolle, men hvor betydninger af køn neutraliseres. I megen forskning om kvinder udsat for vold omtales kvinderne da også i en kønsneutral terminologi som »ofre«, og de forstås gennem anvendelsen af kønsneutraliserende teorier som f.eks. i diskussionerne om »Post Traumatic Stress Disorder«. Selv i forskning om seksualiserede overgreb er spørgsmål om kønnets personlige og samfundsmæssige betydninger oftest enten slet ikke udfoldet, eller behandlet som ét bitema blandt mange.

Vi er ikke interesserede i at bidrage til de frugtesløse og abstrakte debatter om, hvorvidt det er kvinder, eller det er mænd, der er mest undertrykte eller mest offergjorte, blandt andet fordi statistikkerne over, hvem der oftest bliver udsat for vold, viser, at det gør mænd, selvom det også her er mænd, der oftest er voldsudøverne (Skov 1999). Alligevel vil vi pege på et interessant aspekt ved forskningen, når spørgsmålet om mænds krænkende handlinger tages op. Så formodes det nemlig, at det er meget specielle og afvigende mænd, der udøver krænkende handlinger. Emerson & Frosh (2001, p. 85) kommer ind på dette i deres diskussion af forskningen om unge maskuliniteter og seksuelt misbrug. De mener, at forskningstilgange, der ikke er kritiske, indeholder problemformuleringer, der repræsenterer og er afhængig af en »magtfuld patologisering og individualisering«. Sådanne problemformuleringer ignorerer eller bestrider, at seksualiserede overgreb, set som et seksualiseret udtryk for »magt, kontrol og dominans«, kan betragtes som »tilpasning til, frem for som afvig fra, de værdier, forventninger og diskurser, der konfigurerer former for hegemonisk maskulinitet, og som organiserer drenges læring i dens seksuelle og ikke seksuelle former« (Emerson & Frosh 2001, p. 77; se også Ryan & Lane 1997). Af denne grund mener Emerson og Frosh, at forskningen må være kritisk og kønssensitiv, og at den må argumentere for samfundsmæssig forandring. Uden samfundsmæssig forandring vil der ikke være noget modspil til de dominerende diskurser og intet alternativ til drenges syn på maskulinitet (ibid. p. 80).

Med henblik på at tematisere vold mod kvinder i almenhed og seksualiserede overgreb i særdeleshed som forhold, der eksplicit drejer sig om kønnede samfundsmæssige betingelser, dvs. kønnede muligheder og begrænsninger, for deltagelse i det daglige liv, er det således nødvendigt at anlægge et kønsperspektiv i forskningen. Et sådant er blevet udviklet i dansk såvel som international kønsforskning. At anskue samfundet i et kønsperspektiv indebærer i bred forstand, at man ser dets struktureringer og måder at fungere på som organiseret på baggrund af køn. Det betyder ikke kun, at de socialt skabte arbejds-, kommunikations- og samhandlingsrelationer undersøges i et kønssensitivt, frem for et kønsneutralt perspektiv, men også at de anskues og problematiseres i et magtperspektiv (Stormhøj 2003, p. 371 & 2004, p. 473). Kønsforskning søger på én og samme gang at tilvejebringe viden om køns(magt)relationer og indsigt i den sociale organisering på grundlag

af køn (Lundgren 1993, p. 13ff.). I samfundsvidenskabelig kønsforskning ses køn som et grundlæggende socialt differentieringsprincip, der bygger på en hierarkisk forskelsrelation mellem det 'kvindelige' og det 'mandlige' (Bourdieu 1999, p. 12ff.; Widerberg 1992, p. 295). Det indebærer, at samfundsmæssige aktiviteter, kulturelle repræsentationer samt selvopfattelser og handlerepertoires struktureres på baggrund af kønsforskelsrelationen, samtidig med at 'det mandlige' privilegeres. Det kritiske sigte i kønsforskning er at bidrage til transformation af ulige og uligeværdige kønsrelationer inden for og på tværs af samfundsmæssige sfærer (Stormhøj 2003 & 2004). For at synliggøre og analysere de komplekse relationer mellem køn og magt er det nødvendigt at knytte an til mere overordnede samfundsteorier, der behandler disse relationer som del af de samfundsmæssige betingelser for deltagelse, og som samtidig er følsomme over for den historisk og kontekstspecifikke sociale organisering af køn.

3. Kønsmagtrelation i samfundsteoretisk lys

Seksualiserede overgreb, begået af mænd mod kvinder, betragter vi som et udtryk for en samfundsmæssig funderet dominans-undertrykkelsesrelation mellem kønnene snarere end som et resultat af nogle få 'afvigende' eller patologiske individers tilfældige misgerninger. Det moderne relative kønsdominans-undertrykkelsesforhold er samtidig at betragte som flerdimensionelt. Det er baseret på forskellige typer af samfundsmæssige struktureringer, og det reproduceres eller ændres gennem de daglige, selvfølgelige praksiser og diskurser.

Samfundsmæssig dominans og undertrykkelse

Helt overordnet bygger vores forståelse på en konfliktorienteret samfundsopfattelse, der dels anskuer samfundet som et differentieret og hierarkiseret rum, dels betoner den vedvarende kamp mellem dominerende henholdsvis undertrykte grupper om udviklingens retning med udgangspunkt i disse gruppers modstridende interesser i at fastholde eller forandre den gældende sociale orden. Denne samfundsopfattelse er primært informeret af Bourdieu (1984; 1987; 1992), Fraser (2003), Young (1990; 2004) samt en kritisk psykologisk indfaldsvinkel (Dreier 1993; Holzkamp 1998)². Hierarkiske forskelsrelationer og dermed dominans-undertrykkelsesrelationer mellem

---

2 Da ærindet i denne artikel er at begrebsliggøre seksualiserede overgreb som en kønsbaseret undertrykkelsesform og især at tematisere de indskrænkede deltagelsesmuligheder, der er en følge heraf, har vi fravalgt at diskutere de teoretiske og videnskabssteoretiske forskelle og modsætninger, der er imellem de samfundsteorier, som vi trækker på og inddrager i varierende grad. Det er de teoretiske tilganges anvendelighed og frugtbarhed for de analyser og argumenter, vi fremfører, som her har primat.

grupper konstitueres som resultater af samfundsmæssige uligheder i adgang til ressourcer, status og magt til at beslutte. Samtidig med denne konstitutionsproces skabes sociale grupper 'an sich'. Hermed mener vi, at grupper konstrueres eksternt gennem de hierarkiserende og forskelsskabende struktureringer, altså de ulighedsskabende processer og mekanismer i samfundet i sin helhed (Bourdieu 1987; Young 2004).

Undertrykkelse og dominans er begreber om samfundsmæssige betingelser. Undertrykkelse implicerer systematiske ulemper og begrænsninger på grupper, der reducerer gruppemedlemmernes deltagelsesmuligheder og selvbestemmelse, medens dominans medfører systematiske fordele og muligheder for grupper, der modsat forøger gruppemedlemmernes mulighed for deltagelse og selvbestemmelse (Fraser 2003, p. 13ff. & 48ff.; Young 1990, p. 37f.)³. Det forhold, at undertrykkelse har en systematisk karakter, medfører, at der ikke logisk eller med nødvendighed for enhver undertrykt gruppe også eksisterer en klart identificerbar undertrykkende gruppe, som f.eks. at alle mænd tilhører gruppen voldtægtsforbrydere og alle kvinder gruppen ofre. De relationer mellem grupper, som skabes som resultat af en samfundsmæssig baseret undertrykkelse, kan heller ikke som hovedregel forstås som en bevidst og intentionel undertrykkelse fra én gruppes side vis-a-vis en anden gruppe. For at begribe magtens former og funktionsmåder i moderne, differentierede og stærkt uddifferentierede samfund er det frugtbart, som også påpeget af Young, at trække veksler på Foucaults forståelse af den moderne magt. Magt må ifølge Foucault (1977; 1978; 1982) ses som kommende mange steder fra samtidigt: fra 'oven' (makromagt), fra 'midten' (mesomagt) og fra 'neden' (mikromagt). Magt udøves og er til stede i alle sociale relationer, såvel i åbne, flydende og reversible relationer som i stivnede, irreversible dominans-undertrykkelsesrelationer. Ligeledes knytter magt an til og transmitteres gennem større, overindividuelle institutionelle systemer, ikke mindst de bureaukratiske-administrative apparater, videnskaberne og de systemer, der relaterer sig til produktion og distribution af varer og service. Mikromagtens individuelle, sociale og diskursive praksisser og den institutionaliserede, upersonlige makromagt er indbyrdes forbundne. De formidler hinanden, hvilket også ses af de følgende analyser af seksualiserede overgrebs betydnings.

---

3 Det skal pointeres, at Frasers og Youngs teorier er retfærdighedsteorier, altså normative filosofiske teorier, der eksplicit begrunder deres normative udgangspunkt som grundlag for kritik af de faktisk eksisterende institutionelle betingelser. Samtidig hviler begge teorier på en samfundsdiagnose, en deskriptiv analyse af faktiskiteten, der bruger empirisk informerede samfundsteorier til at gennemlyse det aktuelle samfund, herunder dets basale strukturer og institutionelle rammer samt indbyggede mekanismer, der skaber uretfærdigheder. Centralt i den deskriptive analyse står en analyse af kontemporære dominans-undertrykkelsesrelationer, som vi i denne sammenhæng gør brug af.

Selvom undertrykkelsen således er institutionaliseret og overindividuel, kan den godt være bevidst og intentionel (Young 1990, p. 41). I en lang række tilfælde, som her ved seksualiserede overgreb på kvinder, er der ofte tale om, at individuelle, identificerbare mænd intentionelt krænker og skader kvinder.

Det moderne relative kønsdominans-undertrykkelsesforhold

Det moderne relative kønsdominans-undertrykkelsesforhold, som vi her specifikt fokuserer på, er baseret på op til flere aspekter ved de samfundsmæssige betingelser, hvorfor det, som tidligere nævnt, er flerdimensionelt (Fraser 2003; Young 1990). Vi tager udgangspunkt i Frasers todimensionelle teori, der begrebsliggør to analytisk distinkte undertrykkelsesordener, og vi udfolder især hendes overvejelser omkring seksuelle krænkelser og seksualiserede overgreb. Vi supplerer samtidig med Youngs lignende argumenter, der er centrale for vores analyse og argumentation.

Kvinder kan som gruppe 'an sich' forstås som relativt undertrykt ifølge Fraser. Undertrykkelsen har i analytisk henseende en materiel og en kulturel dimension. I relation til den materielle dimension, der korresponderer med de økonomiske betingelser, resulterer den ulige adgang til markedet og produktionsmidlerne, der især bunder i et kønsdifferentieret og -hierarkiseret arbejdsmarked samt en ulige fordeling af det ulønnede arbejde, i en ulige fordeling af ressourcer mellem gruppen af mænd og gruppen af kvinder. Det indskrænker, alt andet lige, kvinders mulighed for deltagelse i det daglige liv og deres selvbestemmelse. Den økonomisk funderede undertrykkelse kan antage forskellige former, eksempelvis udbytning, marginalisering og deprivation (Fraser 2003, p. 13ff.). I forhold til den kulturelle dimension, der svarer overens med de kulturelle betingelser, implicerer kulturelle værdimønstre, når de privilegerer egenskaber og forholdemåder forbundet med 'det mandlige' og en modsvarende devaluering af det, der betydnings sættes som 'det kvindelige', en miskendelse af og en manglende respekt for kvinder, eller hvad Fraser kalder statusundertrykkelse (Fraser 2003, p. 20ff.). Kvinder nyder generelt mindre respekt, ære og prestige i sammenligning med mænd. De kulturelle værdimønstre organiserer og gennemstrømmer store dele af dagligdagens praksisser, ligesom de også er kodificerede på mange retsligt regulerede områder og i velfærdspolitikker (se f.eks. Ehrlich 2001). Forskellige former for vold mod kvinder i almenhed og seksuelle krænkelser og seksualiserede overgreb i særdeleshed ser Fraser ligeledes som et produkt af den kønsbaserede statusundertrykkelse, som kvinder som gruppe lider under. Den kulturelt funderede undertrykkelse af kvinder, giver sig, som det er tilfældet med den økonomisk baserede, udslag i, at kvinders muligheder for deltagelse i dagliglivet begrænses, ligesom deres selvbestemmelse indsnævres.

Young (1990, p. 61ff) betoner i tillæg til Frasers argumenter omkring seksualiserede overgreb, at kvinders muligheder for deltagelse og selvbestem-

melse ikke kun indskrænkes, når de faktisk udsættes for et sådant overgreb. Hun understreger samtidig, at faren for overgreb, som alle kvinder i princippet og dermed potentielt udsættes for, implicerer en reduktion af deres deltagelsesmuligheder. Det faktum, at kvinder dagligt lever med frygten for, at de kan gøres til genstand for uprovokerede overgreb, betyder alt andet lige og i sammenligning med mænd, at deres handlerum og frihed begrænses. Pointen er med andre ord, at det er selve bevidstheden om den manglende sikkerhed i og med, at man som kvinde kan blive udsat for et overgreb, der virker begrænsende og dermed fremstår som en reel, ekstern hæmmende betingelse for at kunne deltage i det fælles liv (se også Caiazza 2005). At seksualiserede overgreb er undertrykkende, består derfor ikke kun i, at nogle konkrete kvinder gøres til genstand for krænkelse, men også i den daglige bevidsthed, der deles af de fleste kvinder, om, at de kan udsættes for overgreb alene i kraft af, at de identificeres som tilhørende kategorien kvinder. Seksualiserede overgreb beskriver Young (1990, p. 62) derfor som en social kendsgerning, som (del af) en social praksis i den forstand, at alle ved, at de finder sted, og at de vil finde sted igen. Overgrebene har med andre ord en tilbagevendende karakter. Overgrebene indtræffer med en vis hyppighed, og de forekommer som en nærværende mulighed i såvel kvinders som 3. parters – offentlighedens – sociale univers.

Med Fraser og Young kan der således argumenteres for, at kvinder som social gruppe 'an sich' i kraft af de samfundsmæssige betingelser udsættes for forskellige former for kønsrelateret undertrykkelse, økonomisk og kulturel. Forekomsten af en af disse undertrykkelsesformer, eller flere af undertrykkelsesformerne i kombination med hinanden, er tilstrækkelig til at betegne gruppen som undertrykt. I den udstrækning, de samfundsmæssige betingelser ikke sikrer enhver dels uafhængighed og stemme, dels ligeværdighed, kan der tales om undertrykkende forhold, der i større eller mindre omfang forhindrer en lige deltagelse i det daglige liv (Fraser 2003, p. 36ff.).

Fraser og Young pointerer samtidig, at eftersom den enkelte kvinde ikke kun er medlem af én social gruppe, men derimod medlem af op til flere, gælder det, at individuelle kvinder, der er undertrykt i forhold til en undertrykkelsesform, kan tænkes at være dominerende inden for en anden (Fraser 2003, p. 26; Young 1990, p. 42). Selvom det analytisk er nødvendigt at arbejde ud fra distinkte og dermed ikke-reducerbare undertrykkelsesformer med hver deres dynamikker i et overordnet samfundsteoretisk perspektiv, ligger der i et sådant perspektiv en fare for at repræsentere de sociale betingelser som de samme for alle medlemmer af den sociale gruppe kvinder og dermed at havne i en reduktionisme. Som tidligere anført betragter vi forholdet mellem køn og magt som komplekst i moderne samfund. For at fastholde denne kompleksitet er det påkrævet at begribe diversiteten i kvinders sociale livsvilkår og dermed at teoretisere forskelle mellem kvinder. Det konkrete, individuelle kvindeliv struktureres af en flerhed af

samfundsmæssige betingelser, der på divergerende og mangfoldige måder kan relateres til social klasse, alder, etnicitet og seksualitet for bare at nævne nogle få relationer, som er medvirkende til at konstituere forskelle mellem kvinder i såvel materiel som immateriel forstand (Stormhøj 2003, p. 398f.; 2004, p. 500ff.). Dette gør sig selvfølgelig også gældende i forbindelse med seksualiserede overgreb, f.eks. i krydsningen mellem etnicitet og alder (Pedersen 2005b). Den ulige adgang til ressourcer, status, deltagelse og indflydelse giver ophav til dynamiske og komplekse mønstre af dominans og undertrykkelse ikke kun mellem gruppen af mænd og gruppen af kvinder, men også 'internt' mellem 'subgrupper' af kvinder. Disse forskelles konsekvenser for de personlige betydninger, som seksualiserede overgreb får for den enkelte kvinde, træder ikke entydigt frem i den følgende analyse. Det skyldes, at den primære hensigt med artiklen er at analysere sammenhænge mellem betydninger af seksualiserede overgreb og kvinder som gruppe 'an sich'. Kvinder kan som gruppe 'an sich' siges at have såvel forskellige som fælles samfundsmæssige betingelser, sidstnævnte i form af diskurser om og forekomsten af seksualiserede overgreb, som de, fordi de lever et kvindeliv, må forholde sig til. Derfor kan de på trods af forskelle i betingelser og de dertilknyttede forskellige muligheder for deltagelse, overordnet set være stillet over for problemer samt udvikle forståelser og handlestrategier, der er almindelige for dem som gruppe 'an sich'.

En anden og lige så central pointe hos Fraser og Young er, at undertrykkelsesdimensionerne, der i analytisk henseende er at betragte som distinkte og dermed selvstændige, i virkelighedens verden oftest overlapper hinanden. De er indbyrdes forbundne i en relation, hvor hver dimension kan udgøre den implicitte præmis for den anden. Således kan, eksempelvis, kvinders økonomisk funderede udbytning enten være forårsaget af en utilstrækkelig økonomisk fordeling eller være resultat af kulturel misken-delse og manglende respekt – eller som en tredje mulighed begge dele. Det afgørende i ræsonnementet er, at de forskellige undertrykkelsesformer kan indgå i gensidigt kompensatoriske eller gensidigt forstærkende relationer til hinanden. Seksualiserede overgreb på kvinder, der er en kulturelt funderet form for undertrykkelse, kan indgå i negativt forstærkende relationer med og dermed overlappe andre undertrykkelsesformer, der er indirekte følger af overgrebet. Som Pedersens undersøgelse af kvinder, der har været udsat for overgreb, viser, kan overgreb bl.a. resultere i økonomisk marginalisering, deprivation eller i begrænsninger i vigtige aktiviteter, herunder engagement og deltagelse i civilsamfundet i bred forstand. Det vender vi tilbage til senere i artiklen. Pointen er her, at seksualiserede overgreb kan give ophav til 'onde cirkler', omsluttende og begrænsende sociale processer, der i kraft af 'spill over'-effekter fra en undertrykkelsesform til en anden kan komme til at omfatte flere og flere dele af den daglige livsførelse og dermed tendere imod disempowerment.

4. Et kritisk empowermentbegreb

Empowerment er nærmest blevet et indholdsløst plusord i socialt arbejde. De fleste socialarbejdere og psykologer ville vel mene, at de bidrager til empowerment af den enkelte eller af særlige grupper. Et sådant empowermentbegreb kunne kaldes »empowerment light«. Men Andersen (2005) argumenterer for, at empowermentbegrebet er et langt mere komplekst og »tungt« analytisk begreb inden for den kritiske empowermenttradition i samfundsvidenskaberne. Empowerment er et begreb, der kan sætte fokus på processer, hvorigennem underprivilegerede grupper bliver i stand til at modvirke afmagt. Andersen mener, at målet med empowerment er reflektive og myndige mennesker og aktører, med stemme og handlingskapacitet i et inkluderende samfund (Andersen 2005, p. 60). Empowermentprocesser kan således forstås som »processer hvorigennem underprivilegerede individer, sociale grupper og (lokal)samfund forbedrer deres evne til at skabe, overskue, kontrollere og håndtere materielle, sociale, kulturelle og symbolske ressourcer« (Hvinden & Sander 1996 og Andersen et al. 2003 i Andersen 2005, p. 60). Processerne kan altså bidrage til at forbedre de muligheder, personer har for at deltage i demokratiet i bred forstand. I empowerment-tanken ligger der således en betoning på et generativt magtbegreb, en muliggørende magt, eller kort sagt 'en magt til' i modsætning til 'en magt over', hvor sidstnævnte er resultat af institutionaliserede dominans-undertrykkelserforhold.

I den kritiske empowermenttradition, der har et samfundsforandrende sigte, rettes fokus på dialektikken mellem de samfundsmæssige betingelser for individer og gruppers liv (økonomiske, statusmæssige, retslige og politiske) og forandringer i individers og sociale gruppers bevidsthed, selvopfattelse og handlekapacitet. Det, der altså kræves for at befordre transformativ empowermentprocesser, er ikke mindst ændringer i de samfundsmæssige betingelser for det, Andersen kalder underprivilegerede grupper og individer. Forøgelse af subjektive handlekapaciteter og ændringer i bevidsthed og selvopfattelse kan ikke stå alene, hvis 'onde cirkler' skal brydes.

Empowermenttanken og empowermentorienterede praksisformer forudsætter disempowerment i »materiel økonomisk, statusmæssig eller politisk/institutionel forstand«. Seksualiserede overgreb er, som den foregående analyse peger på, en del af kønnede disempowermentprocesser. De forståelser, diskurser og andre aspekter af psykosociale praksisser, der er relaterede til seksualiserede overgreb, kan således få betydninger for (dis)empowerment for kvinder som gruppe 'an sich' og i særdeleshed for kvinder, der har været udsat for overgreb.

5. Overgreb, 'onde cirkler' og (dis)empowerment

Vi vil i det følgende fremstille og analysere konstellationer af betydninger, som seksualiserede overgreb har fået for nogle af kvinderne i undersøgelsen fra Center for Voldtægtsofre. Disse konstellationer af betydninger kan ses i lyset af de 'onde cirkler', som udgør grundlaget for dem. Betydningskonstellationerne skal ikke udelukkende forstås som kønnede, når de af kvinderne selv opfattes som sådan. Selv om vi i det følgende ikke går i dybden med alle de mere implicite kønnede betydninger, vil vi gøre opmærksom på, at de betydninger, vi omtaler, altid må begribes som relaterede til køns-magtrelationer. Betydningskonstellationerne forstås som personlige, det vil sige som unikke konstellationer af betydninger, som udvikles og tildeles situeret i forbindelse med deltagelsen i forskellige handlesammenhænge. Handlesammenhænge er konkrete udgaver af almene samfundsmæssige forhold i og med hvilke, de unikke og personlige betydningskonstellationer bliver del af de almene betydninger. Vi skriver »konstellationer« af betydninger, fordi overgreb netop ikke får én afgrænset form for betydning for den enkelte, men får betydninger, der er forskellige fra person til person og over tid og sted.

Analyserne tager udgangspunkt i kvindernes egne perspektiver, sådan som de har givet udtryk for dem i psykologsamtaler og interviews. Dette understreges ved de citater, som er en del af teksten. Der er lagt vægt på anvendelsen af citater, bl.a. fordi seksualiserede overgreb er et socialt problem, om hvilket de berørtes perspektiver sjældent høres i offentligheden. De betydningskonstellationer, der kommer til udtryk i disse perspektiver, vil i det følgende blive perspektiveret i forhold til et kritisk empowermentbegreb.

'En trussel er gået i opfyldelse'

Megen af den »viden«, der eksisterer om seksualiserede overgreb, synes på trods af mediernes voldsomme dækning at være tavs. Det er en viden, der kan være tavs af flere forskellige grunde. Dette kan være relateret til individualiserings- og kønsligestillingsdiskurser som i »genderless gender«, der overdøver kønssensitive forståelser af sociale problemer. Det kan også have at gøre med den tilsyneladende udbredte opfattelse, at et overgreb udøves af en ukendt og gal mand, der springer frem af en busk. Dette er en opfattelse, som en del af de kvinder, der henvender sig til Center for Voldtægtsofre, giver udtryk for. Ikke desto mindre var, af de kvinder, der f.eks. henvendte sig i 2002, ca. 43% blevet udsat for overgreb af en ven, kæreste, ekskæreste, familiemedlem eller lignende.

Cahill og McNay pointerer begge, at magtrelationer, som kønsmagtrelationer, kan være kropsliggjorte, og at de kan forme vores livsførelse, uden at vi er opmærksomme på det (Cahill 2001; McNay 1999). Fordi muligheden for overgreb er en virkelighed, kvinder lever med som en kropsliggjort virkelighed, og fordi den samtidig er italesat, kan nogle kvinder opleve et

overgreb som en 'trussel, der er gået i opfyldelse', mens andre, som en del af kvinderne i undersøgelsen blev meget overrumplede. De forventede ikke, at et overgreb kunne overgå dem. Eller de mente, at de ville være i stand til at forsvare sig. En af kvinderne, der var blevet udsat for et overgreb af en ven, som hun boede hos, fortalte i et interview, at hun gerne vil have, at andre kvinder skulle vide at:

»... lige meget hvor stærk man føler sig, så skal man bare vide, at det er okay at være svag i den situation. Der skal man ikke føle det som et nederlag, fordi det gjorde jeg i starten. Jeg følte bare, at man kunne gå ud og bare kæmpe imod, altså kan det ene og det andet, altså.... det skal man bare vide, at det er ikke det, man skal regne med. Og hvis det er et nederlag, jamen så må man lære at leve med det. Fordi du kan ikke gøre noget ved det. Altså det er der ikke nogen mennesker, der kan... »

Cahill (2001) mener, at kvinder kan »glemme«, at de er udsatte. Men da det må forudsættes at være psykosocialt begrænsende kontinuerligt at skulle foregribe, at man kan blive udsat for et overgreb, kunne man ligeledes forestille sig, at kvinder kan søge at »sætte sig ud over« risikoen og handle på trods af den. Emotionelle vurderinger, præget af overraskelse, skyldfølelser og/eller selvbekendelser, kan i denne forstand fortolkes som reaktioner hos kvinder, »der burde vide bedre«. Deres »forglemmelser« kan således begribes som, til tider, »bevidste« forglemmelser eller som handlinger på trods. Overordnet og sikkert også i mange konkrete tilfælde må det, ikke at foregribe overgreb, dog forstås i forlængelse af forestillingerne om Danmark som et af mest kønsligestillede samfund i verden sammen med de øvrige nordiske lande.

McNay (1999) hævder, at kvinder hverken forholder sig til deres kroppe, som var de udelukkende objekter respektive udelukkende subjekter. I forlængelse heraf, og i tillæg til tanken om »forglemmelser« af muligheden for overgreb, foreslår Cahill (2001), at forholdet til kroppen kan være af en sådan karakter, at ansvaret, når kroppen skades, ikke opfattes som noget, der ligger uden for kroppen. Derfor opfattes ansvaret og skylden for skaden som kroppens, altså som ens eget.

Bebrejdelser af den udsatte

En af de interviewede i undersøgelsen havde været udsat for et overgreb tidligere, og i forbindelse med det aktuelle overgreb havde hun taget en taxa hjem for at udgå ubehageligheder på vejen. Denne gang var det så taxachaufføren, der begik overgrebet. Hun fortalte:

»Nogen gange så kan jeg godt tænke over, at det var min skyld for eksempel med, at jeg kunne have ladet være med at drikke. Jeg kunne have forsvaret mig. Der er så mange ting...«

Skyldfølelsen forbandt hun med sin berusede tilstand, men også med at hun havde sat sig ind på forsædet af taxaen og med, at chaufføren påstod, hun havde været indladende:

».... jeg tror også man tænker, at det er ens egen skyld. Også fordi han prøvede at give... at give... Han prøvede virkelig at presse den over på mig«

Hun fortalte også, at flere af hendes familiemedlemmer mente, det var hendes egen skyld, fordi »hun drak så meget«.

Men psykosociale fænomener, herunder kvinders kognitive og følelsesmæssige vurderinger i forbindelse med et overgreb, er ikke blot begrundede i omstændigheder ved overgrebet, eller i personlige psykologiske forudsætninger. De er samfundsmæssigt og konkret kontekstuel forankrede og begrundede (Pedersen 2005b). Den skyldtildeling, som er indlejret i det, den unge kvinde, gerningsmanden, og hendes familie siger, bliver i den engelsksprogede litteratur til tider benævnt som »blaming the victim« eller »woman blaming« (se Roche & Wood 2005). Det er udbredte diskurser i hvilke, der fokuseres på kvinders ansvar, i stedet for på ansvaret hos de, der begår overgreb. Diskurser som »woman blaming«, eller »blaming the victim« indebærer manglende respekt for og miskendelse af kvinder i almindelighed og af de udsatte i særdeleshed. De bliver således en del af det, Fraser (2003) kalder statusmæssig undertrykkelse, og indgår som sådan i disempowermentprocesser. Diskurserne får helt konkrete betydninger for den enkeltes muligheder for at forholde sig til overgrebet og til det, der følger efter det. Hvorledes en kvinde tænker om skyld og ansvar i forbindelse med et overgreb, er nemlig forbundet med, hvad andre siger og skriver om overgreb, og med hvad billedmedierne producerer (Refby 2001). Følgende eksempel, som en kvinde i undersøgelsen berettede om, er blot én og endog en relativ »harmløs« og almindelig udgave af disse diskurser:

».... oftest, så er det nok den der med at, hvordan kan du finde på at lukke ham ind? Jamen vi har drukket kaffe før ikk. Og så kan det godt være, at jeg har fået at vide, at gud hvor er du naiv, hvor er du dum eller. Og så må jeg jo så sige, at jamen så har jeg været det... Man kan jo ikke holde alle ude, fordi så lærer man jo ikke nogen at kende, og man kender jo ikke, man kender jo ikke nogen mennesker i bund og grund vel, altså det gør man ikke«.

Denne kvinde satte sig ud over den ansvars- og skyldtildeling, som lå i nogle af de bemærkninger, hun modtog fra andre, men var alligevel stærk påvirket af dem.

På trods af, at mange opfatter seksualiserede overgreb som forbrydelser, var diskurser om kvinders ansvar for at beskytte sig mod overgreb til

tider konstituerende for de narrativer, som nogle af kvindernes nærmeste udviklede om overgrebet. Det var narrativer, som kvinderne til en vis grad gjorde til deres egne. De overtog dem måske netop, fordi de understøttedes af kulturelt dominerende diskurser. Diskurser som disse kan medvirke til at begrænse kvinders deltagelsesmuligheder.

Samtidig med at nogle kvinder i undersøgelse kunne blive tildelt skyld, syntes mange pårørende og andre implicerede personer alligevel delvist og måske implicit at forstå, at skyldfølelser kan begrænse den enkelte kvinde og forstærke hendes lidelser. Når kvinderne reflekterede over deres handlinger i forbindelse med overgrebet, fortalte de ofte, at andre, inklusive f.eks. hospitalspersonale og politifolk, sagde til dem, at de ikke skulle tro, overgrebet var deres egen skyld. Men at frakende den enkelte skyld ændrer i sig selv ikke de betingelser, der er grobund for seksualiserede overgreb mod kvinder og for deres oplevelser af skyldfølelser. Den individualisering, der ligger i diskurserne om, at kvinder har *ansvaret for at passe på sig selv*, bidrager til at skjule almene forhold ved kvinders livsbetingelser, men sætter dem ikke ud af kraft. Derfor overlejrer disse diskurser også ofte velmente forsøg på at overbevise konkrete kvinder om, at konkrete overgreb ikke er deres egen skyld. Det gør de, fordi der er tale om diskurser, der er begrundet i, at kvinder reelt risikerer at blive udsat for overgreb, og at kvinder faktisk erkender, at de er *nødt til at passe på*:

».....jeg har været forsigtig før i tiden, altså bare sådan almindelig forsigtig. Men nu, der har jeg sådan lige taget en ekstra tand og passer lige ekstra på mig selv sådan. Men det er sådan mere til at gå ud om aftenen og sørge for at være sammen med nogen og så videre, fordi jeg vil bare ikke udsættes for noget igen. Øh, så jeg er blevet mere sådan, jeg tror jeg er blevet mere sådan afhængig af andre, end jeg har været før....«

Kvinder risikerer gennem modsatrettede diskurser at blive indfanget i modsætninger i hvilke, de på den ene side ikke skal tro, at de kan have nogen skyld, men på den anden side må huske at passe på sig selv, fordi de ellers risikerer overgreb og så selv kan anses som ansvarlige for eller skyldige i dem. Helt overordnet set afspejler de modsatrettede diskurser en tilsyneladende modsætning: Man er altid subjekt i en given handlesammenhæng, det vil sige at man har ansvar. Men man handler samtidig også altid i forhold til og i afhængighed af konkrete situerede udgaver af de almene betingelser. Dermed er ens ansvar også situeret og begrænset af almene forhold. Som i alle andre sammenhænge er de psykosociale problemstillinger ved overgreb hverken udelukkende subjektive eller udelukkende genereret af situerede udgaver af de almene betingelser.

Traumepsykologi og skyldfølelser

Skyldfølelser er et udbredt tema i litteraturen om seksualiserede overgreb og andre voldsomme begivenheder. I en del traumelitteratur omtales de som almindelige og nærmest lovmæssige følger af et »traume« (se f.eks. Herman 1995). Dermed forstås de ikke som personligt begrundede og kontekstuelte formidlede måder at forholde sig til begivenheden på.

Psykologisk informerede diskurser og praksisser, sådan som f.eks. traumelitteraturen og de praksisformer, der udvikles i forlængelse af den, udgør samfundsmæssige betingelser, der kan bidrage til disempowerment. Når diskurser om skyld ikke bliver dekonstrueret, kan praksisser, der er informeret af traumepsykologiens forståelse af skyldfølelser, forstærke de berørtes skyldfølelser i stedet for at afbøde dem. De installerer nemlig disse følelser som »naturlige« fænomener i forbindelse med oplevelsen af voldsomme hændelser. Fænomenerne individualiseres, når grundlaget for deres personlige udvikling tages ud af kontekst, og dermed desitueres og gøres kønsneutrale. Traumepsykologien risikerer dermed i praksis at blive anvendt i »oplysningen« af kvinder om det naturlige, om end måske noget urealistiske eller ligefrem patologiske, ved at føle skyld, eller endog om det unaturlige eller patologiske ved ikke at have skyldfølelser.

Teoretisk set ville det måske være mere præcist at reformulere traumepsykologiens konstatering af kvindernes skyldfølelser som én historisk mulig følelsesmæssig og kognitiv vurdering blandt andre mulige vurderinger af overgreb. Det kan ses som en vurdering, der er forbundet med overvejelser over egne deltagelsesmuligheder og særlige deltagelsesbegrænsninger i forbindelse med overgrebene (se også Pedersen 2005b). Seksualiserede overgreb på kvinder kan nemlig, som vi har argumenteret for, forstås som begivenheder, der foregår i samfundsmæssige praksisformer, der som helhed er præget af kønnede undertrykkelsesprocesser. I disse skabes kønnede former for deltagelse, der afvikler forskelligartede muligheder for subjektivt begrundede deltagelsesformer. Undertrykkelsesprocesserne kan være mere eller mindre begrænsende og begrænsende på forskellig vis. I en overgrebs-situation opfattes de ofte som, og de er ofte, ekstremt begrænsende:

»Det gjorde jeg ikke (forsvarede sig). Det kan man ikke (...) for jeg var sådan i chok, som man kan sige det. Ja sådan ligesom min krop stivnede. Det er jo ligesom kun hjernen, der fungerer på det tidspunkt. Du har kun energi til at tænke, tænke, tænke, og gå nu væk og sådan noget der, lad mig nu være og sådan noget ikk. Men så resten af kroppen ja, og så føler man sig ulækker, så tør man slet ikke at røre sig, så fordi det var simpelthen for klamt og sådan noget ikk. Ja man er fuldstændig i chok, som man aldrig har været chokeret før«.

Flere af kvinderne i undersøgelsen oplevede, at der var fare for deres helbred og sågar for deres liv, hvis de satte sig til modværge i situationen.

».....han havde så godt fat om min hals, så han kunne have knækket nakken på mig. Det kunne jeg se på ham, at han var stærk nok til at gøre det ikk. Jamen så gør man, hvad man gør for at overleve ikk? Og så... så må man bare acceptere at folk, de tror at man kan være helt, fordi jeg har dyrket kampsport i mange år. Men jeg ved også godt, at jeg ikke skal, altså der er nogen ting, man ikke kan argumentere mod, eller man ikke kan gøre noget ved. Og på den anden side så er jeg sluppet med livet i behold ikk, og det har ligesom, det har jeg sgu været heldig«

På trods af de ekstreme og situerede begrænsninger, vil forståelsesformer af kvinderne, som udelukkende underordnede objekter for et overgreb, indebære forkortede forståelser. Selvom andres handlinger kan være mere eller mindre begrænsende, er en person aldrig blot objekt, men altid også subjekt i en handlesammenhæng. Hun tager begrundet del i et handlingsforløb. Hendes følelser og tanker under og efter et overgreb er ikke blot uformidlede re-aktioner på overgrebet. De er handlinger ud fra hendes personlige perspektiv på betingelserne. Underkender eller frakender vi dette i teori eller i praksis, frakender vi kvinderne deres subjektivitet, og vi bidrager i teori og praksis til det, der kunne kaldes en sekundær offergørende proces, som begrænser deres muligheder for at deltage reflekteret i empowerment-processer.

Deltagelse og (dis)empowerment

I de terapiforløb, der indgår i undersøgelsen, tog de fleste af kvinderne overgrebsituationen op til refleksion. De beskæftigede sig med spørgsmål om, hvorvidt og hvorledes de kunne have undgået at komme i den situation, hvad de gjorde i den, hvorfor de ikke slog fra sig, råbte på nogen og løb væk, eller hvorfor de netop gjorde det, og om de burde have gjort noget andet.

Beretninger fra to forskellige kvinder, der har været udsat for et overgreb, illustrerer dette:

»Selvom jeg mange gange har villet ønske, jeg bare kunne spole tilbage og gøre det om og kunne gøre lige, hvad jeg ville. Altså sparke ham... gøre et eller andet. Men det er... du tænker kun på at redde dig selv. Og når du først... når først personen gør sådan noget overfor dig så... jamen så stoler jeg ikke på den person. Altså, så ved man ikke, hvad den person ellers kan finde på, og så tænker man bare på at få det overstået, ikk?«

Og:

»Det, jeg var mest forskrækket over bagefter, var ikke overgrebet, men hvordan jeg reagerede. Jeg forsvarede mig. Jeg kunne have bragt mit liv i fare«.

Den første mente tilsyneladende, ligesom andre af kvinderne i undersøgelsen, ikke, at have »gjort noget«, den anden var derimod bekymret over »at have gjort noget«.

Mange af kvinderne i projektet blev efter overgrebet ligeledes mødt med undren eller direkte bebrejdelser over ikke »at have gjort noget«:

» .... jamen. det er det der med at: jamen, var det ikke din egen skyld og jamen, øh du kunne jo også have gjort i stedet for...«

Nogle af dem betragtede således ikke hændelsen som et »rigtigt« overgreb, fordi de »jo ikke gjorde noget« (se også Gavey 1999), og nogle syntes selv, de *burde* have »gjort noget«.

Bl.a. fordi vi forbinder deltagelse med indflydelse eller endog med skyld, kan det at anvende begreber som »agents«, »deltager« eller »deltagelse« synes som manglende forståelse eller ligefrem som forhånelse af de lidelser, det kan indebære at blive udsat for et seksualiseret overgreb. Men som kvindernes refleksioner tyder på, er deres eget og andres, om end ikke ekspliciterede udgangspunkt, at de er deltagere. Eksemplerne peger på, at kvinderne ud fra en oftest hurtig kognitiv og emotionel vurdering gjorde det, der synes muligt og hensigtsmæssigt i og med deres særlige personlige forudsætninger under de givne betingelser.

I den kritiske empowermenttradition implicerer empowermentprocesser en, i videst mulig omfang, subjektivt begrundet deltagelse samt deltagelsesmuligheder, som understøtter udviklende subjektiveringsprocesser. Ovenstående tyder på, at når empowermentbegrebet anvendes på denne måde, bliver begrebet deltagelse centralt og løfterigt i en psykologisk informeret analyse. Ved at arbejde med deltagelsesbegrebet kan det måske undgås, at en psykologisk informeret tilgang til (dis)empowerment betyder, at de samfundsmæssige aspekter af (dis)empowerment, som den kritiske tilgang omfatter, viger pladsen for individualisering, psykologisering og patologisering af de sociale problemer, man beskæftiger sig med. Dette gælder ligeledes i forhold til en psykologisk informeret empowermentpraksis.

I en teoretisk og praktisk forankring af psykologien i en kritisk empowermenttankegang er det således vigtigt ikke blot at begribe de personlige betydninger, et overgreb kan få, men betydningernes forbindelser til den enkeltes deltagelse i det samfundsmæssigt betingede hverdagsliv. En deltagelsesorienteret tilgang er bl.a. en forudsætning for, at vi inkluderer de kønnede betingelser for, at overgrebene finder sted, i analysen. Teoretisk set understøtter deltagelsesperspektivet også begribelsen af de berørte som handlende og unikke subjekter. En sådan begribelse er en forudsætning for en teoretisk udfoldelse af såvel de almene som de personlige betydninger af den undertrykkelse, der manifesterer sig i forbindelse med overgreb, og af forbindelserne mellem disse betydninger. Det har konsekvenser for vores forståelse af overgrebenes personlige og fælles psykosociale betydninger

og for vores personlige og institutionaliserede tilgang til støtten til dem, der har været udsat for dem. Udfoldelsen er nødvendig for at udvikle empowermentinformerende processer i praksis, der kan medvirke til at bryde 'onde cirkler'. Disse kommer vi nærmere ind på i det følgende. Empowermentprocesser forudsætter nemlig anerkendelse af og respekt for kvinders egne perspektiver på det, de har været udsat for, og af deres ønsker om og muligheder for refleksion, f.eks. i et eventuelt påfølgende terapiforløb, i politiforhør, i retten, i den medicinske behandling og også i de private fællesskaber. Det »ikke at gøre noget« bliver i et deltagelsesperspektiv, der tager udgangspunkt i subjektets begrundelser for det, hun gør og/eller undlader at gøre, forvandlet til noget andet. Det bliver en begrundet måde at handle på med henblik på at beskytte sig selv, og i nogle tilfælde andre fra det, der kunne være blevet værre (se også Holzkamp 1998).

Italesatte kønnede betydninger

I overgrebene kommer undertrykkelse til udtryk i individuel form, som en tilsyneladende mere eller mindre tilfældig hændelse imellem konkrete enkelte mænd og kvinder. Den kan bl.a. også derfor for den enkelte forekomme som noget individuelt og personligt. De individualiserende diskurser om overgreb, både de, der omhandler dem, der begår overgrebene, og dem, der udsættes for dem, understøtter udviklingen af et sådant perspektiv på dem. Men på trods af deres egne og andres udgaver af individualiseringstendenser mente mange af kvinderne i undersøgelsen, at overgreb er noget, som kan ske for alle kvinder:

».....når jeg snakker med andre (kvinder) om det, så sørger jeg også lige for at få dem til at tænke en ekstra gang. Altså lidt mere end lige sådan. Altså de tænker jo nok, som jeg gjorde før, men lige have den der i baghovedet, at man skal ikke bare tage for givet, at man kan rende rundt. Her man skal lige huske at tænke en ekstra gang over tingene...«

Og:

».....nu var det jo en jeg kendte..... jeg har lært, at det kan ske øh lige meget stort set med hvem man kender ikk.«

Baggrunden for generaliseringer af deres erfaring og de ændringer, det ofte medfører i deres standpunkt, er hyppigt den, at det, de ikke forventede kunne ske for dem selv, alligevel er sket.

Overgrebene kan ligeledes betyde, at kvinderne reflekterer over andre kønnede aspekter ved hverdagslivet:

»...jeg lægger mere mærke til det nu. Jeg ved ikke om det har været sådan før, men det er ikke noget, jeg har bemærket... at det handler meget om sex hele tiden. Det handler meget om udseende og om sex.

Og enormt mange kvinder, også mine veninder altså for eksempel. Hvis vi nu skal i byen...det har de da også gjort før..., men jeg har bare aldrig tænkt på det på den måde før nu. De kan stå i to timer og lægge makeup, og er det nu godt nok, og push up i bh'en og al mulig og sådan noget. At man kan sådan tænke jamen, hvorfor skal det til for mænds skyld. Altså, jeg synes næsten, det er lidt vulgært på en eller anden måde ikk.«

At erfaringen både individualiseres og gøres til noget fælles for kvinder, af-spejler, at overgrebet både er en konkret og personlig hændelse, og at det er en samfundsmæssig hændelse (se f.eks. Helliwell 2000). Dets betydninger er således både forbundne med det almene kønsdominans-undertrykkelsesforhold såvel som med unikke personlige og tilsyneladende individuelle udgaver af dette.

Et faktisk overgreb er, set i et deltagelsesperspektiv, en del af en handlesammenhæng, der for den kvinde, det går ud over, resulterer i situationel undertrykkelse af hende. I og med denne undertrykkelse er muligheden for bl.a. forhandling om præmisser for egen deltagelse ekstremt reducerede eller helt udelukkede. At det er en erfaring, som de til tider generaliserer til andre relationer i tiden efter overgrebet, blev tydeligt i de psykologsamtaler, der indgår i undersøgelsen. Brison udtrykker generaliseringen af overgrebserfaringer som, at når det utænkelige sker, begynder man at tvivle på selv den mest realistiske opfattelse (Brison 2002). Men empowermentprocesser og demokrati forudsætter deltagelse. Og deltagelse i demokratiske processer, hvad enten det handler om national politik, nærdemokrati, eller det, man kunne kalde demokratiske processer i dagligdagen, altså medbestemmelse over ens dagligliv og muligheder for forhandling om dets betingelser, kræver samtidig rådighed over disse betingelser. De erfaringer, kvinder gør sig i og med undertrykkelsen i selve overgrebet, og de betydninger, det får og tillægges i tiden efter, kan medvirke til forskellige former for psykosociale begrænsninger i denne rådighed. Det er begrænsninger, som griber ind i hinanden, og som dermed skaber 'onde cirkler'.

Ofte beskrevne betydninger

Som vi har peget på, er der i en del af traumeforskningen indbygget en række problemer. Ud over nævnte tendenser til at neutralisere køn og de-situere overgrebs betydninger kan kvinderne stigmatiseres, i og med de behæftes med en diagnose. En diagnose som Post Traumatisk Stress Disorder, som er den mest almindelige på området, kan blive opfattet som betegnende for hele personen og dermed diskvalificere den diagnosticerede. Den kan også medføre, at væsentlige forskelle i personlige betydninger overses, fordi en diagnose tendentielt fremstiller problemerne som ens for alle (Lamb 1991; Linder 2004; Pedersen 2004). På trods af disse indbyggede problemer peger traumeforskning alligevel på en række fænomener, som kan følge efter et

overgreb. Arcel og Kastrup nævner blandt andet ængstelighed, depression, irritabilitet, følelsesmæssige svingninger, hukommelses- og opmærksomhedsproblemer, mareridt, samt tab af energi og søvnløshed (Arcel og Kastrup 2004).

De fleste af kvinderne i denne undersøgelse fortæller om søvnproblemer, koncentrationsvanskeligheder, flashbacks, følelsesmæssige svingninger og/eller lignende. Deres personlige beretninger viser, at karakteren af disse fænomener, deres omfang, og de betydninger, kvinderne tildelte dem, blev mere begribelige, når de analytisk blev knyttet til kvindernes deltagelse og betingelserne i forskellige handlesammenhænge. Fænomenernes betydninger og omfang ændrede sig nemlig til stadighed, i og med, de re-kontekstualiseredes. Det var i kvindernes respektive daglige livsførelse, at overgrebene og påfølgende fænomener fik og blev tildelt deres særlige konstellationer af betydninger. Det var her, de blev en del af kvindernes personlige perspektiver på overgrebet og på deres påfølgende livsbetingelser og livsførelse, samt her de fik deres særlige praktiske betydninger. Derfor blev betydningerne af et overgreb forskellige. For nogle medførte de voldsomme indgreb i deres dagligliv, mens de for andre kunne få mere begrænsede betydninger (Pedersen 2003 & 2005b; Salkvist 2006).

Ved gennemgangen af terapiforløbene og interviewene viser det sig for eksempel, at de kvinder, der har lidt mest under de ovennævnte fænomener, og for hvem de har været længst, er kvinder, hvor den mand, der har begået overgrebet, ved, hvor de bor:

»... at man ingen gang kan, kan slappe af rigtigt i sit eget hjem, fordi man også (...) fordi at jeg kunne se gerningsstedet fra min egen (...) fra min altan ikk. Så man er ligesom spærret inde i sit eget hjem ikk.«

Kvindernes oplevelse af fænomenerne forstærkedes, hvis overgrebet til lige havde fundet sted i deres eget hjem. Angsten blev vedligeholdt af bekymringen for, at gerningsmanden kunne komme og overfalde dem igen. Oplevelsen af gentagne gange at blive konfronteret med gerningsstedet, og at skulle sove på det sted, hvor overgrebet fandt sted, øgede problemer med søvnløshed. Et andet aspekt, der bidrog til at vedligeholde vanskelighederne, var, at den mand, der begik overgrebet, var en del af kvindernes livssammenhænge, eller, som det var tilfældet for en af kvinderne, at manden begyndte at forfølge hende.

Økonomiske betydninger

Andre betingelser end de førnævnte kan indgå i 'onde cirkler' og kan underbygge oplevelser af reel manglende rådighed over livsførelsen. De økonomiske betydninger har f.eks. en væsentlig 'spill over'-effekt i forhold til andre betingelser. De fleste af kvinderne i undersøgelsen var unge, mellem 18 og 27, og de var endnu ikke forankrede i voksenlivet. De færreste havde

fast arbejde, mange var under uddannelse, og de fleste levede af løse jobs, SU eller anden overførselsindkomst.

Overgrebet betød for nogle, at de midlertidigt måtte stoppe deres uddannelse og gå et år om. Det får på længere sigt konsekvenser for deres forsørgelsesgrundlag og studiesituation. Dels blev de senere færdige, hvad der blandt andet har betydning for pension og indkomst over hele livet, dels forkortedes den tid, hvor de kunne være studieaktive og oppebære SU. Hvis de måtte give afkald på denne, var de til tider helt uden økonomiske midler, da de på grund af vanskeligheder opstået i forbindelse med overgrebet, ofte for en periode blev nødt til at ophøre med deres deltidsarbejde, blev fyret eller måtte sige op. Nogle mistede således akut deres forsørgelsesgrundlag og var ikke berettiget til arbejdsløshedsunderstøttelse.

Nogle mistede deres bolig, da de ikke havde råd til at betale huslejen. Andre ønskede at flytte, fordi gerningsmanden vidste, hvor de boede, men var af økonomiske årsager ikke i stand til det. Endnu andre kunne ikke længere deltage i aktiviteter med venner eller betale uddannelsesgebyrer. Sådanne forhold forstærkede de i forvejen eksisterende isolations- og eksklusionstendenser, som for flere blev følger af overgrebet (Salkvist 2006). Nogle måtte stifte gæld, som de påfølgende kunne have svært ved at blive af med, og som betød, at overgrebet i lang tid efter vedblev med at spille en væsentlig rolle i deres liv. Ofte førte de økonomiske vanskeligheder til afhængighed af forældre eller andre, som de unge var i færd med at løsrive sig fra. De terapeutiske forløb viste tydeligt, i hvor høj grad sådanne betingelser bidrog til at begrænse og belaste kvinderne og til at forværre de vanskeligheder, de i forvejen havde.

Ud fra de erfaringer, kvinderne i undersøgelsen fik, synes der desforuden ikke at være gode muligheder for støtte fra bistandskontorerne. Et seksualiseret overgreb var ofte ikke en livsbegivenhed, der kunne retfærdiggøre økonomisk støtte eller anden form for støtte. Dette kan bl.a. skyldes en manglende samfundsmæssig anerkendelse af det relative kønsdominansundertrykkelsesforholds betydninger. Sagsbehandlerne syntes ikke at have kendskab til, hvor indgribende overgrebene og det, der kunne følge i deres kølvand, kunne være for den enkeltes daglige livsførelse og for hendes kognitive og emotionelle befindende:

En ung kvinde blev gravid i forbindelse med overgrebet og havde fået en abort. Hun berettede i psykologsamtalerne, at hun mistede boligen, fordi bistandskontoret ikke hjalp hende med at betale huslejen, indtil hun fik løn for det arbejde, hun selv havde skaffet. Det havde hun skaffet sig på trods af, at hun led af angst, søvnløshed og flashbacks (resumé fra journalnotater).

Hun og flere andre af kvinderne syntes, de måtte gå tiggergang på socialkontorerne. De oplevede det som ydmygende, som pinligt og pinsomt at

skulle fortælle om årsagen til, at de søgte om hjælp. De fleste fortalte ikke engang deres nærmeste om detaljerne ved overgrebet, eller om deres følelser omkring det. Personer uden for deres nærmeste omgangskreds fik ofte slet ikke at vide, at de havde været udsat for et overgreb, hvis ikke noget særligt nødvendiggjorde det. Derfor kunne det også være sparsomt, hvad sagsbehandlerne fik kendskab til. Men:

En kvinde, hvis mand og svigerfar havde udsat hende for overgrebet, og hvis mand havde stiftet gæld, som hun måtte betale af på, fortalte en sagsbehandler, om overgrebet. Som svar fortalte han hende, at han selv en gang var blevet udsat for vold af sin hustru. Han mente i øvrigt ikke, der var grundlag for økonomisk bistand. Denne kvinde, som led meget under bl.a. at blive truet og forfulgt af sin mand, måtte arbejde hele ugen og i weekenderne for at klare sig økonomisk. Alligevel måtte hun aflive sin hund, fordi hun ikke havde råd til at købe mad til den (resumé fra journalnotater).

Nogle af kvinderne blev således ekskluderet fra mulighederne for at få offentlig hjælp. Caiazza (2005) konkluderer i sin undersøgelse, at manglende rådighed over økonomiske midler i sig selv kan begrænse kvinders deltagelse i det civile liv og modsat, at kvinder, der er erhvervsaktive, også ofte er de, der deltager mest i andre dele af civilsamfundet og politiske aktiviteter. Således er de kvinder, der er blevet udsat for overgreb, på kortere og længere sigt dobbelt truede med eksklusion af det civile liv og dets demokratiske processer.

Bevægelsesfrihed

I Caiazzas undersøgelse bliver det tydeligt, at den undertrykkelse, som kvinder udsættes for i forbindelse med overgreb, og de diskurser, den ledsages af, bl.a. kan betyde, at kvinder, set i forhold til mænd, har særligt begrænsede handlemuligheder i det offentlige rum.

Manglende bevægelsesfrihed er endnu et eksempel på de mange, og i konkrete kvinders tilfælde, sammenvævede risici for eksklusion, som de, der har været udsat for overgreb, må leve med. De føler sig ofte ikke i stand til at bevæge sig bare nogenlunde frit, og da slet ikke efter mørkets frembrud. Dette gælder specielt ofte de kvinder, der har været udsat for overgreb på gaden og om aftenen. Men det gælder også mange, som ikke har oplevet overgrebet i sådanne omgivelser. En stor del af de aktiviteter, der udgør deltagelsen i det civile liv, som f.eks. netværksdannelse i lokalsamfund og frivilligt socialt arbejde, endda noget lønarbejde, foregår dog om aftenen og/eller efter mørkets frembrud. Mange af kvinderne måtte for at komme rundt benytte sig af transport med taxa, men havde på grund af deres akutte økonomiske situation ikke råd til det.

En ung kvinde, der havde været meget aktiv i et orkester, og iøvrigt var både politisk og socialt engageret, måtte i en periode, bl.a. på grund af angsten for at gå på gaden, og på grund af de økonomiske vanskeligheder hun befandt sig i, opgive disse aktiviteter, da hun ikke havde råd til de store taxaudgifter (resumé fra journalnotater).

Kvinderne i undersøgelsen følte sig i øvrigt alle, uden undtagelse, i kortere eller længere tid efter overgrebet betydelig mindre sikre og sikrede end før overgrebet. En kvinde, der blev nødt til at flytte på grund af overgrebet, sagde i et interview:

»Nu når jeg har søgt lejlighed, så har jeg meget tænkt over, hvor jeg skulle bo henne og sådan. Men så øh altså, så kan man sige Sydhavnen. Det er måske heller ikke det fedeste sted .....Valbybakke, jamen det er et rart område, og jeg føler mig tryk der. Og jeg kan se der er lys hele vejen ikk, så har jeg det sådan lidt: jamen det er okay. Men altså, jeg er blevet meget mere forsigtig.«

I hvor høj grad kvinder i almindelighed opfatter deres liv som sikre i og med deres livsbetingelser og deres personlige opfattelser af at have rådighed eller mangle rådighed over deres livsbetingelser har, som vi har set, ifølge Caiazza (2005) også betydninger for deres bevægelsesfrihed og dermed for deres civile engagement. Den foreliggende undersøgelse bekræfter dette.

Isolation

De personlige og almene betydninger, seksualiserede overgreb har og tildeles, kan desuden medvirke til at skabe en form for kommunikativ/social isolation. Overgreb kan nemlig forstås som antihændelser, altså hændelser, der er så tabuiserede, at der ikke kan tales om dem (Asplund 1987). Samtidig er overgrebene overdeterminerede i den forstand, at der er meget mediebevågenhed og mange dramatiserende diskurser omkring dem. Begge tilsyneladende modsatrettede tendenser kan få betydninger for deltagelse i sociale sammenhænge. I og med den marginalisering nogle kvinder oplevede i disse sammenhænge, mistede de den sociale støtte, de specielt efter overgrebet havde stor brug for:

»Man føler sig meget ensom efter sådan et overgreb, synes jeg. Både privat men også, når man er i sociale sammenhænge, fordi man er meget anderledes. Der er sket nogen ting ved en, som man ikke kan identificere med gruppen, og lige pludselig har gruppen nogle andre interesser end én selv.... Så bliver det meget overfladiske venskaber, man lige pludselig har, finder man ud af, og at man har gjort en udvikling, som de måske ikke har gjort.«

I ungdomslivet, hvor der er fokus på at have det sjovt, på seksualitet og på fest, kan det være særligt vanskeligt (Salkvist 2006). En ung kvinde, der holdt op med at gå i byen med vennerne, berettede:

»...jeg har bare ikke lyst til at være totalt fuld og så score en eller anden, og så altså fordi det kan jeg bare ikke få mig selv til, også fordi jeg ved, at der er nogen af dem fra min klasse. De tager bare hjem til højre og venstre og, og det vil jeg slet ikke kunne....Så blev folk sådan meget afvisende, og var sådan altså måske irriterede på mig, over at jeg aldrig var i skole, og ja hvis jeg var i skole, så var jeg døddhamrende træt og at jeg måske ikke fik læst lektier hundrede procent og sådan noget... jeg tror, de på den måde blev lidt bange for mig....«

Den enkelte kunne i og med sådanne forhold også miste adgang til sammenhænge, der mere direkte er forbundne med civile processer, som f.eks. studenterorganiseringer.

Mange andre omstændigheder belastede kvinderne emotionelt, kognitivt og praktisk, og bidrog til deres isolation. Herunder skal blot nævnes afhøringer hos politiet, aftenningen og deltagelsen i en evt. retssag, samt de særligt kønnede diskurser og praksisformer, der kommer i spil i disse sammenhænge (Ehrlich 2001; Guldberg 2005).

Offer eller aktør

Begrebet »offer« var et begreb, flere af kvinderne både i interviews og samtaleforløb gav udtryk for modvilje mod. En kvinde sagde:

»Jeg har ikke lyst til, at mit liv skal ændre sig. Jeg har ikke lyst til at blive et »voldtægtsoffer«. For eksempel har jeg ikke lyst til at kategorisere mig selv som sådan, eller tænke mig selv som sådan. Det hører sig ikke til i mit liv... Det skete, og jeg fornægter ikke at det skete, og jeg kan sagtens snakke om det....«

Tilsvarende blev det i psykologsamtalerne tydeligt, at kvinderne ikke blot var »ofre«. Næsten alle ytrede stærke ønsker om at handle på måder, der kunne hjælpe dem til at overvinde den oplevelse af kognitiv og følelsesmæssig usikkerhed, de havde efter overgrebet. De ønskede at klare sig selv og deres dagligdag, og de fokuserede på at genvinde rådigheden over deres liv, sådan som det nu formede sig. Kvindernes modvilje mod offergørende blikke og handleformer bør ikke fortolkes ensidigt psykologiserende. Altså som »ubevidst« modstand mod at se begivenheden og »deres egen svaghed« i øjnene, og derfor som en modstand, der skal overvindes. Den kan måske mere grundlæggende forstås som karakteristisk og nødvendig for mennesker, der er i en krise (se også Holzkamp 1998). Den kan således fortolkes som subjektivt begrundede og målrettede forsøg på at vende nøden ved at

(gen)udvikle og genvinde sine livsførelsesmuligheder. Man kan sige, at kvinderne forsøgte at modvirke de 'onde cirkler', der opstod i og med deres aktuelle situation.

Samtaleforløbene viste, hvorledes kvinderne i denne proces udviklede nye handlestrategier, tankeformer og standpunkter. Flere nævnte selv dette i interviewene:

»Jeg ved ikke, jeg er blevet bedre til ligesom at komme ud med tingene end at gå og samle på dem hele tiden. Det er jeg blevet bedre til. Det har jeg ikke været så god til...«

Og:

»Det har fået mig til at kunne overskue nogle uvante situationer.«

Flere af kvinderne demonstrerede i den tid, de deltog i psykologsamtaler, hvor stor handleevne de udøvede i nye og komplekse situationer i deres daglige livsførelse efter overgrebet. De var i stand til at forholde sig aktivt og målrettet til ukendte handlesammenhænge og til nye aspekter af velkendte sammenhænge, også selv om det til tider var meget vanskelig for dem. Den unge kvinde, der udtaler sig nedenfor, har for første gang måttet bede bistandskontoret om penge, er blevet sendt til arbejdsanvisning, har måttet samarbejde med skeptiske betjente, tale med ukendte advokater, og med ukendte læger i forbindelse med helbredsmæssige følger af overgrebet. I denne proces forlod hendes kæreste hende, bl.a. fordi hun ønskede en periode uden aktiv seksualitet:

»....så var det ligesom om, nej nu kan jeg bare ikke mere ikk. Og så til gengæld, når man så fik de her, jeg ved ikke hvad man kan sige, de der dage hvor man havde sejre, så følte man ligesom: så nu kan jeg, nu går det altså den vej, det skal.«

I litteraturen fremhæver bl.a. Regehr, Marziali og Jansen (1999), hvorledes kvinders resiliens og deres kreativitet i tiden efter et overgreb, har gjort stort indtryk på dem i deres eget arbejde som klinikere. Hvilke betydninger, denne erkendelse kan have for et støtteamarbejde med et empowermentperspektiv, vil blive undersøgt i det følgende afsnit.

6. Hjælpens betydninger

Støtteinitiativer og (dis)empowerment

Kvinder, der har været udsat for seksualiserede overgreb, er medlemmer af et samfund, i hvilket de som gruppe 'an sich' udsættes for en kønsrelateret form for relativ undertrykkelse, og i hvilket usikkerhed på grund af poten-

tielle seksualiserede overgreb kan begrænse deres deltagelse. De er, som den omtalte undersøgelse gør klart, aktører, hvis deltagelse i dagliglivet og dets civile og demokratiske processer er blevet og er akut truet ikke blot på et enkelt område, men af betingelser, der griber ind i hinanden og potentielt skaber 'onde cirkler'.

Den særlige udformning af kønsundertrykkelse, som de er blevet udsat for i form af overgrebet, anerkendes delvist samfundsmæssigt gennem lovgivningen og de offentlige hjælpeforanstaltninger, der er blevet oprettet i form af centre for voldtægts ofre. Man kan se centrene som forsøg på at skabe inklusion af kvinder, der har været udsat for overgreb, i stedet for blot at negligere, at overgreb finder sted, eller direkte at fortie de lidelser, de kan medføre. F.eks. er en af intentionerne på Center for Voldtægts ofre på Rigshospitalet at forebygge sekundær offergørelse ved at udvikle støttende praksisformer i forhold til de udsatte kvinder. Her er målet eksplicit at modvirke afmagt i form af offergørelse (Sidenius og Pedersen 2004).

Men kritisk forskning viser, at støttetilbud kan få den modsatte betydning for brugerne af det, der er intentionerne i dem (se f.eks. Marecek 2005). I institutionaliserede og andre former for hjælpetilbud til brugere er der risici for, at disse ikke får mere stemme og handlekapacitet, men derimod at de mister stemme og begrænses i deres handlingskapacitet (se bl.a. Järvinen & Mick-Meyer 2003). Diskussioner af deltagelsesmuligheder og etiske aspekter ved terapi i psykologregi har, om end til tider indirekte, berørt denne problematik (Dreier 2000; Paré 2002). Kitzinger (1997) mener ligefrem, at psykologer for at forandre den verden, som de selv er en del af, bruger psykologi på måder, der medfører, at de reproducerer eksisterende diskurser og praksisformer og dermed underbygger de betingelser, der skaber problemerne. Heraf følger, at vi i organiseringen og udøvelsen af støtte, hvis vi altså vil bidrage til empowerment, må forholde os kritisk undersøgende til eksisterende diskurser og praksisformer. Vi må undersøge, hvorvidt og hvorledes støtteinitiativer og diskurser informeres af offergørende tilgange. Og vi må se på, om vi og hvorledes vi eventuelt på denne måde risikerer at bidrage til (dis)empowerment.

I den kritiske empowermenttradition (Andersen 2005) handler empowerment, som vi så, om at skabe grobund for den type processer, hvor igennem underprivilegerede sociale grupper forbedrer deres evne til at skabe, kontrollere og håndtere en række forskellige former for ressourcer med henblik på at imødegå afmagt. Sigtet med sådanne processer er især at fremme udviklingen af »refleksive og myndige mennesker og aktører, med stemme og handlingskapacitet, i et inkluderende samfund« (Andersen 2005, p. 60).

Hvis vi tager udgangspunkt i sådanne overvejelser over støtteinitiativer, der er rettede mod kvinder, der har været udsat for seksualiserede overgreb, også vold, og de 'onde cirkler', de kan komme ind i, så udgør den slags initiativer, som blev taget i kvindebevægelserne i 70erne og 80erne, de mest oplagte eksempler på empowermentorientering. I dansk sammenhæng er

det bl.a. Joan-Søstrene, Feministisk Selvforsvar og Krisecenterbevægelsen. Center for Voldtægtsofre på Rigshospitalet kan ses som en historisk udløber af disse bevægelser (se Sidenius og Pedersen 2004; sammenlign Gavey 2005). Deltagelsesmuligheder, og dermed muligheder og begrænsninger for læring og udvikling (Dreier 1999) i disse initiativer, det vil sige muligheder for empowerment i forbindelse med deres organiseringer, kan selvfølgelig diskuteres.

Offergørelse eller myndiggørelse

En sådan diskussion om deltagelsesmuligheder, dog med udgangspunkt i udviklingen i USA, tages op af Mardorossian (2000 & 2001). Som forsker, men også som tidligere deltager og medarbejder i kvindeorganiserede støtteinitiativer (womens agencies), beskriver hun det, som hun omtaler som udviklingen fra »feministiske«, altså politisk informerede og politisk aktive organiseringer, til den nuværende udvikling, som hun kalder »empire-building«. Hun beskriver, hvorledes kvinder, der havde været udsat for forskellige former for overgreb, herunder seksualiserede overgreb, tidligere deltog i organiseringernes daglige arbejde og deres udvikling. Kvindernes problemer blev ikke forstået som blot personlige. Derimod blev de betragtet som forbundne med kønnede betingelser for et dagligliv, som organiseringerne oftest rettede kritik mod og intervererede i forhold til. Brugerne var ikke blot modtagere af serviceydelser. De havde snarere stemme i beslutningsprocesser på alle niveauer og muligheder for deltagelse i organiseringsaktiviteterne, der over en bred kam sigtede på udviklingen af et mere inkluderende samfund.

De nuværende amerikanske organisationer er ifølge Mardorossian ofte og i effektivitetens navn blevet forandrede fra demokratiske organiseringsformer til organisationer, der er stærkt privatiserede og hierarkisk opbyggede. Det er også meget professionaliserede organisationer, i hvilke ledende medarbejdere bl.a. bliver ansat for deres færdigheder i fundraising og ikke for deres indsigt i forskellige aspekter af de problemstillinger, som organisationen beskæftiger sig med. I disse organisationer er de berørtes egne stemmer marginaliserede, som f.eks. når deres eneste mulighed for indflydelse er at bruge en forslagskasse, eller når de er helt ekskluderet fra indflydelse. De bliver modtagere af serviceydelser, hvis form og administration de ikke har nogen indflydelse på. »Overleverne«, som de også kaldes, opfattes som kvinder, der har brug for, at man tager sig af dem, for at blive rådgivet, talt om, talt for og forsket i. Mardorossian mener, at de berørte kvinder i disse organisationer bliver tildelt en position som en ensartet gruppe af lidende og hjælpeløse individer, der er styret af en afmægtig reaktion på overgrebene, og at den dominerende stereotypiserende diskurs vedrørende »overleverne« således bliver vedligeholdt (Mardorossian 2000). Som Ehrlich (2001) påpeger i sine analyser af diskurser i retsvæsnen, bliver kvinderne ikke subjekter i den dobbelte betydning af termen, nemlig som underlagte, men alligevel

som handlende subjekter. Sådanne diskursive processer er disempowerende, og de kan virke sekundært offergørende. Processerne står i modsætning til en inklusionsorientering, i hvilken der er mulighed for indflydelse på og deltagelse i rådigheden over ens betingelser. Det er en indflydelse og deltagelse, som også er forudsætninger for udviklingen af myndige aktører med stemme og handlekapacitet. Brugernes perspektiver på overgrebene og på støttetilbudene er dermed heller ikke sikret adgang til det offentlige rum. De stemmer, som er med til at forme offentlighedens forståelse af overgrebs betydninger, bliver de professionelle og til en hvis grad også de i stigende udstrækning professionaliserede frivilliges. En del af disse taler også i of-fertermer (Marecek1999).

I sin opfattelse af deltagelse og udvikling ligger Mardorossian direkte op af en opfattelse af læring/udvikling som ændring af personlig deltagelse i sociale kontekster (Dreier 1999). Hun placerer sig således også i forlængelse af intentionerne om at muliggøre udvikling gennem deltagelse i empowermentfremmende aktiviteter i modsætning til i processer, der kan betegnes som sekundært offergørende og disempowerende. Mardorossians analyse peger på, at de nyere former for praksis kan bidrage til de generaliserende og dominerende diskurser om kvinder som generelt særligt sårbare og som ofre (se også Lamb 1999). Det er diskurser, der vanskeliggør de direkte berørtes, og potentielt alle kvinders, muligheder for deltagelse i forskellige former for civile, demokratiske processer (Bohner & Schwarz 1996).

Alligevel skal det ikke undervurderes, at det, at der overhovedet oprettes støttetilbud, har modsætningsfyldte betydninger i forhold til opretholdelsen af 'onde cirkler'. Det har, alt andet lige, vigtige politiske symbolværdier, eftersom det peger på, at overgreb opfattes som et samfundsproblem, som det offentlige har pligt til, og frivillige ønsker at afbøde på forskellig vis. Støttetilbud er også ofte, på trods af de her omtalte problemer, alligevel af stor hjælp for de kvinder, der benytter sig af dem. Uden dem kan bl.a. omfanget af deres kommunikative isolation i forhold til deres oplevelser af overgrebet og påfølgende problemer blive meget mere omfattende.

Amerikanske socialpolitiske forhold er meget anderledes end danske. Bl.a. på grund af det svage statslige engagement i sundheds- og sociale sektoren har der udviklet sig en lang række sundheds- og sociale systemer, som er privatfinansierede og privatdrevne. De er måske derfor også endnu mere sårbare over for diverse hierarkiske managementtiltag, og dermed over for marginalisering af brugernes perspektiver, end de statslige og kommunale organisationer i Danmark er det.

Men kan Mardorossians pointer alligevel bidrage til empowermentdiskussionen i forbindelse med danske forhold? Svaret er ja, da pointerne om muligheder for gennem handling og tale at deltage i udviklingen af støtteforanstaltninger, og i ændringer af andre betingelser, må reflekteres kritisk i forhold til en hvilken som helst type støtteforanstaltning. De problemer, hun peger på, må der kontinuerligt arbejdes med, hvis intentionerne med

støtten er udviklingsorientering og empowerment. Pointerne drejer sig om, hvilke forandringsbetingelser man som professionel eller frivillig muliggør i støtteinitiativer for de, som støtten er intenderet til. De drejer sig om modsætninger mellem inklusion og eksklusion, og om hvilke former dette kan antage i processer, der er af vital betydning for brud på 'onde cirkler' og dermed for brugernes liv.

Ansatte, frivillige og brugere

I Danmark har udviklingen været præget af, at det offentlige har taget ansvaret for en stor del af det arbejde, som i USA i dag er privat, og som dér tidligere udførtes af frivillige. Her i landet har de frivillige og deltagerstyrede organisationer aldrig haft samme udbredelse som i USA. Til gengæld er frivillige organisationer som Joan-Søstrene og Dannerhuset stadig i langt højere grad præget af demokratiske beslutningsprocesser end det, Mardorossian beskriver. Det betyder dog ikke, at de grundlæggende giver mulighed for brugerindflydelse og deltagelse. I Danmark er der nemlig såvel i det offentlige som i NGOernes arbejde klare positionsforskelle mellem frivillige/ansatte på den ene side og brugere på den anden. Da brugerne og ansatte/frivillige har indbyrdes forskellige positioner i organisationerne, kan de to grupper derfor udvikle meget forskellige, og til tider uerkendte og dermed tavse, perspektiver på, hvad der er vigtigt og nyttigt i støttearbejdet. Især de ansatte, men også de frivillige, udgør grupper med samfundsmæssigt privilegerede perspektiver, som oftest er forbundet med privilegerede muligheder for at tage beslutninger med følger for såvel dem selv som for brugerne (se også Pedersen 2005a).

Desuden kan professionaliseringsprocesser bidrage til afsubjektivisering og afpolitisering af deltageres standpunkter, altså af de frivilliges/ansattes. Callaghan (2005) viser f.eks., hvorledes psykologiuddannelse gennem diskurser om professionalisme kan medvirke til, at deltagere fraskriver sig deres personlige erfaringer og politiske tilhørsforhold. Det gør de bl.a., fordi diskurserne bidrager til at skabe en tilsyneladende uforenelig modsætning mellem krav til professionalitet og en række andre aspekter ved deres subjektivitet. Således udvikles der perspektiver, der medvirker til det, der kan kaldes psykologiseringen af selvet, såvel af deres eget som af brugernes (se også f.eks. Álvarez-Uría 2004). I den danske sprogbrug er det endog sådan, at subjektivitet forstås som det modsatte af professionalitet. Professionalitet forstås som bærer af en form for »objektivitet«, der ofte er det eftertragtede og eneste anerkendte professionelle standpunkt.

Andre institutionaliserede praksisformer end de sproglige kræver ligeledes, at man fralægger sig »ikke professionelle« sider af subjektiviteten. Montero (2002) påpeger, at etik og politik er udgrænsede områder i faget og forskningen. Ansatte og professionaliserede frivillige synes således at måtte overvinde institutionelt udviklede og positionerede perspektiver for at få adgang til og forstå brugernes perspektiver. Og brugerne selv har reelt

ringe mulighed for indflydelse på grundlæggende forhold, der vedrører de støtteforanstaltninger, de er brugere af. Sådanne betingelser kan danne grundlag for et andetgørende blik på brugerne, som f.eks. det Mardorossian beskriver, og for fravær af empowermentorienteret udvikling af tilbudene. Dette fravær kommer bl.a. til udtryk, når de samfundsmæssige betingelser for skabelse af 'onde cirkler' ikke tematiseres og ikke relateres til dominans- undertrykkelsesforhold, samt til strategier for ændringer af disse.

Selvhjælpsgrupper

I de senere år er der, bl.a. i forbindelse med udbredelsen af det frivillige og »brugerorienterede arbejde«, dukket en række mere eller mindre direkte offentligt støttede organiseringer op, i hvilke kvinder, der har været udsat for forskellige slags overgreb, kan støtte hinanden. Men i udviklingen af sådanne grupper fastholdes ofte tendenser til at opretholde en adskillelse mellem brugerperspektiver og kompetencer på den ene side, og professionelles/frivilliges perspektiver og kompetencer på den anden.

Man kan i sådanne selvhjælpsgrupper tale om en slags empowerment i »reservater«, i hvilke deltagerne er inkluderede på potentielt stigmatiserende og dermed ekskluderende måder. Disse grupper har ikke direkte adgang til indflydelse på udviklingen af det sociale arbejde i forhold til deres egne problemer. Deltagerne anerkendes i det offentlige som ofre, men ikke umiddelbart som fuldgyldige deltagere i de politiske og samfundsmæssige processer, der vedkommer deres situation. Deres stemmer kan i grupperne blive privatiserede. Ydermere kan det forekomme, at deltagernes mangfoldige personlige perspektiver overlejres af professionelles og professionaliserede frivilliges perspektiver (Kitzinger 1993). Dette sker på baggrund af de professionelle diskursers generelle dominans i den offentlige sfære, herunder også de potentielt ens- og offergørende diskurser om betydningerne af seksualiserede overgreb, som f.eks. i begrebet »The Rape Victim« (Koss & Harvey 1991). Sådanne »reservaters« marginalisering kan, ligesom individualiserings- og privatiseringstendenser i psykologisk behandling, forringe mulighederne for nuancerede fremstillinger af seksualiserede overgrebs personlige betydninger (Pedersen 2004).

7. Konklusion

I denne artikel har vi været inde på en del aspekter ved betingelser for og betydninger af seksualiserede overgreb på kvinder. Kønsneutraliserende, individualiserende psykologisering og patologiserende diskurser, samt de dertilsvarende praksisser, som bl.a. de, der er blevet fremstillet i de foregående afsnit, stiller sig i vejen for, at seksualiserede overgreb bliver gjort til socialpolitiske spørgsmål, der inkluderer det relative kønsdominans-undertrykkelsesforhold. Det vil sige, at de også omhandler det samfundsmæssige

grundlag for overgrebene og deres personlige og almene betydninger. Inddragelsen af dette er imidlertid en forudsætning for kritiske empowermentorienterede analyser, diskussioner, socialpolitiske tiltag og støtteinitiativer. Frem for alt er den en forudsætning for forebyggelsen af overgrebenes forekomst og dermed af deres betydninger for begrænsninger i kvinders deltagelse i dagliglivet, civilsamfundet og dets demokratiske og demokratiserende processer.

I og med overgrebenes karakter og følger samt karakteren af faglige og folkepsykologiske diskurser, der knytter an til dem, bliver kvinders stemmer, i særdeleshed de direkte berørte kvinders stemmer, oftest afpolitiseret, marginaliseret eller tavse i offentligheden. Hermed unddrages fag, socialpolitik, offentligheden og den enkelte kvinde den viden, disse stemmer kunne bidrage med. Det gælder også udformninger af forskelligartede støtteinitiativer, som de berørte kvinder med udgangspunkt i deres erfaringer og perspektiver kunne medvirke til at udvikle. Den nuancering og mangfoldighed af perspektiver og initiativer, disse stemmer kan bidrage med, er vigtig, fordi kvindernes perspektiver, deres liv og deres erfaringer med de former for disempowerment, der er forbundne med overgreb, også er mangfoldige.

Stemmerne, sådan som de kommer til udtryk i den forskning, artiklen tager afsæt i, viser magten i spil såvel »ovenfra«, som fra »midten« og »nedefra«, bl.a. i form af selve overgrebene, men også af dominerende diskurser om dem og om kvinders individuelle ansvar for at passe på sig selv. De viser også, hvorledes f.eks. økonomiske forhold, ungdomsliv, socialt arbejde og andre forhold i deres udformning af de kønnede materielle og kulturelle aspekter ved livet efter et overgreb skaber betingelser, der tilsammen resulterer i »onde cirkler«. Kvinderne er i dobbelt forstand subjekter i disse cirkler, som underlagte og som aktører. Deres erfaringer med de kønnede og andre magtforhold i cirklerne kan pege på de mekanismer, der er på spil i kvindeliv og i særdeleshed i kvindeliv efter et overgreb. De kan danne afsæt for analytisk udviklede erkendelser vedrørende de betydninger, som kulturelle og materielle forhold ved overgrebene får og dermed også for, hvad der skal til for, at »onde cirkler« kan brydes.

Det er en tværfaglig opgave at dekonstruere dominerende diskurser og fremme kvindernes stemmer og deltagelse således, at nye forståelser og praksisformer kan udvikles. I sådanne forståelser og praksisformer må forbindelserne mellem personlige betydninger og historisk specifikke samfundsmæssige betingelser få deres plads.

I konklusionen på sin undersøgelse anfører Caiazza, at vold og angsten for vold må være central i vores forståelse af de betingelser, der opmuntrer til deltagelse i civile processer. Hun mener således, at når sikkerhed opmuntrer kvinder til deltagelse i civile aktiviteter, så burde sikkerhed betragtes som en politisk rettighed på lige linje med ytringsfrihed. Spørgsmålet er, hvilke former for empowermentprocesser, herunder brud på »onde cirkler«, der skal til for at opnå sådan en sikkerhed, samt hvorledes bl.a. sociologisk

og psykologisk kønsforskning og socialt arbejde kan bidrage til udviklingen af den.

REFERENCER

- ÁLVAREZ-URÍA, F. (2004): Journey to the interior of the self – The psychologisation of the self in a society of individuals. *International Journal of Critical Psychology: Psychology and the Political*. Issue 12.
- ANDERSEN, J. (2005): Empowermentsperspektivet – vejen frem til en kritisk handlingsorienteret socialforskning. *Social Kritik 101*, nov. 2005. København.
- BERGQVIST, C. M.F.L. (red.) (1999): *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- BOHNER, G. & SCHWARZ, N. (1996): The Threat of Rape: Its Psychological Impact on Nonvictimized Women. I Buss and Malamuth (eds.): *Sex, Power and Conflict: Evolutionary and Feminist Perspectives*. New York: Oxford University Press, pp. 162-175.
- BOURDIEU, P. (1984): *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge.
- BOURDIEU, P. (1987): What makes a social class? *Berkeley Journal of Sociology*, no. 32, pp. 1-17.
- BOURDIEU, P. & WACQUAN, L. (1992): *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- BOURDIEU, P. (1999): *Den maskuline dominans*. København: Tiderne Skifter.
- BRISON, S. J. (2002): *Aftermath: Violence and the remaking of a self*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- CAHILL, A. (2001): Foucault, Rape and The Construction of the Feminine Body. *Hypatia* vol. 15, no.1.
- CAIAZZA, A. (2005): Don't Bowl at Night: Gender, Safety and Civic Participation. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 30, no. 2.
- CALLAGHAN, J. (2005): Playing the game – Professionalisation and depoliticisation. *International Journal of Critical Psychology: Critical Professionals*. Issue 13, pp 117- 138.
- DAHLERUP, D. (2003): Ligestilling i dødvande – den ulidelige modstilling af lighed og forskel. I Borchorst, A. og Dahlerup, D.: *Ligestillingspolitik som diskurs og praksis*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- DREIER, O. (1993): *Psykosocial Behandling. En teori om et praksisområde*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- DREIER, O. (1995): *Subjectivity and the Practice of Psychotherapy*. Paper presented in the session: "Critical Psychology and Subjectivity« at the conference of International Society for Theoretical Psychology, Carleton University, Ottawa, Canada, 1995.
- DREIER, O. (1999): Læring som ændring af personlig deltagelse i sociale kontekster. I Kvale, S. og Nielsen K. (red.): *Mesterlære – Læring som social praksis*. København: Hans Reitzels Forlag.
- EHRlich, S. (2001): *Representing Rape. Language and Sexual Consent*. London: Routledge.
- EMMERSON, P. & FROSH, S. (2001): Young Masculinities and Sexual Abuse: Research Contestations. *International Journal of Critical Psychology: Sex and Sexualities*. Issue 3.
- FOUCAULT, M. (1977): *Overvågning og straf*. København: Bibliotek Rhodos.
- FOUCAULT, M. (1978): *The History of Sexuality, vol. 1. An Introduction*. London: Penguin.

- FOUCAULT, M. (1982): Afterword: The Subject and Power. I Dreyfus, H. og Rabinow, B: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The Harvester Press, pp. 208-26.
- FRASER, N. (2003): Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation. I Fraser, N. og Honneth A.: *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*. London: Verso.
- GAVEY, N. (1999): »I Wasn't Raped, but...«. Revisiting Definitional Problems in Sexual Victimization. I Lamb, S. (red.): *New Versions of Victims. Feminist Struggle with the Concept*. New York: New York University Press.
- GAVEY, N. (2005): *Just Sex – The Cultural Scaffolding of Rape*. New York: Routledge.
- GULDBERG, A. (2006 under udarbejdelse): Et projekt om betydningerne af en retssag i forbindelse med et overgreb. Rigshospitalet: Center for Voldtægts ofre.
- HERMAN, J.L. (1995): *I voldens kølvand – om psykiske traumer og deres heling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- HAAVIND, H. (1982): Makt og kærlighed i ekteskabet. I Haukaa, R. m.fl. (red.): *Kvindeforskning: Bidrag til samfundsteori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- HAAVIND, H. (1993): Analyse av kvinners historier – bearbejding av makt og splittelse. I Nielsen, A. M. m.fl. (red.): *Køn i forandring. Ny forskning om køn, socialisering og identitet*. København: Forlaget Hyldespjæt.
- HELLIWELL, C. (2000): »It's Only a Penis«: Rape, Feminism and Difference. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. Vol. 25, no. 3.
- HENGEHOLD, L. (2000): Remapping the Event: Institutional Discourses and the Trauma of Rape. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 26.
- HVINDEN, B. & HALVORSEN, R.S. (1996): *Empowerment and Self-organisation. How to prevent a gap between ideals and practical achievements?* The Norwegian University of Science and Technology. Department of Social and Political Science.
- HOLZKAMP, K. (1998): Dagliglivsførelse som subjektvidenskabeligt grundkoncept. *Nordisk Udkast* nr. 2.
- JÄRVINEN, M. & MICK-MEYER, N. (2003): *At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- KING, M., COXELL, A. & MEZEY, G. (2000): *The prevalence and characteristics of male sexual assault. Male Victims of Sexual Assault*. New York: Oxford University Press.
- KITZINGER, C. (1997): Lesbian and gay psychology: a critical analysis. I Fox D. and Prilleltensky I. (eds.): *Critical psychology: An introduction*. London: Sage, pp. 202-216.
- KITZINGER, J. (1993): Sexual Violence and Compulsory Heterosexuality. I Kitzinger, C. og Wilkinson, S. (eds.): *A Feminism and Psychology Reader*. London: Sage.
- KJØLLER, M. & RASMUSSEN, N. K. (red.) (2002): *Sundheds- og sygelighedsundersøgelsen 2000*. København: Institut for Folkesundhed.
- KOSS, M.P. & HARVEY, M.R (1991): *The Rape Victim*. London: Sage.
- LAMB, S. (1999): Constructing the Victim – Popular Images and Lasting Labels. I Lamb, S. (ed.): *New Versions of Victims – Feminists Struggle with the Concept*. New York: New York University Press, pp. 108-138.
- LINDER, M. (2004): Creating Post-traumatic Stress Disorder: A case Study of the History, Sociology and Politics of Psychiatric Classification. I Caplan, P.J. and Cosgrove, L.: *Bias in psychiatric diagnosis*. USA: Aronson, pp. 25-40.
- LUNDGREN, E. (1993): *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- MARDOROSSIAN, C. (2000): *From Grassroots to Professionalism in Women's Agencies*. Unpublished manuscript. State University of New York at Buffalo.
- MARDOROSSIAN, C. (2001): Towards a New Feminist Theory of Rape. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 27, no. 3, pp. 344-375.

- MARECEK, J. (1999): Trauma Talk in Feminist Clinical Practice. I Lamb, S. (ed): *New Versions of Victims – Feminists Struggle with the Concept*. New York: New York University Press.
- MCNAY, L. (1991): The Foucauldian body and the exclusion of experience. *Hypatia* 6 (3), pp. 125-39.
- MONTERO, M. (2002): Ethics and politics in psychology. Twilight dimensions. *International Journal of Critical Psychology: Political Subjects*. Issue 6.
- PARÉ, D. (2002): Discursive Wisdom: reflections on ethics and therapeutic knowledge. *The International Journal of Critical Psychology: Therapy*. Issue 7.
- PEDERSEN, B. (2004): Perspektiver på voldtægt. *Psyke og Logos* nr. 1, 25, pp. 311-337.
- PEDERSEN, B. (2005a): Marginalization and Power in Living with and Researching Living with HIV. *Outlines*, no. 1, vol. 7.
- PEDERSEN, B. (2005b): Etnicitet og seksualiserede overgreb – en kvalitativ undersøgelse af 12 unge kvinders beretninger. *Nordisk Psykologi*, 57 (4), pp. 323-344.
- Rigshospitalet (2004): Status 2000-2004 & Årsrapport 2004.
- REFBY, M.H. (2001): En ny kontekstualitet: Hvem ejer symptomerne – individet eller fællesskabet? *Psyke og Logos*, 22, pp. 60-71.
- REGEHR, C., MARZIALI E. & JANSEN K. (1999): A qualitative analysis of strengths and vulnerabilities in sexually assaulted women. *Clinical Social work Journal*, Vol. 27, no. 2.
- ROCHE S.E. & WOOD G.G. (2005): A Narrative Principle for Feminist Social Work with Survivors of Male Violence. *AFFILIA*, vol. 20, no. 4.
- ROKAINEN, S. (2001): Gendered Violence and Genderless Gender. A Finnish Perspective. *Kvinder, Køn og Forskning*, 2, pp. 45-57.
- RYAN, G. AND LANE, S. (eds) (1997): *Juvenile Sexual Offending*. San Fransisco: Jossey-Bass Publishers, pp. 198-199.
- SALKVIST, R. (2006 in press): Når det utænkelige sker – om sociale følger af voldtægt og voldtægtsforsøg. *Psykologisk Set*.
- SIDENIUS, K. OG PEDERSEN, B. (2004): Prevention of victimization following sexual assaults. *Nora – Nordic Journal of Women's Studies*, no. 1, Vol. 12.
- SKOV, O., MAZANTI R.K. & RÖCK N.D. (1999): Er antallet af tilskadekomster som følge af forsættlig vold stigende? *Ugeskrift for Læger* 161: 1407-1409.
- STORMHØJ, C. (2003): Videnskabsteoretiske positioner i samfundsvidenskabelig, feministisk teori. I Fuglsang, L. og Olsen P. B. (red.): *Videnskabsteori i samfundsvidenskabernes. På tværs af fagkulturer og paradigmer*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag (1. udg.).
- STORMHØJ, C. (2004): Feministisk teori – videnskabsteoretiske positioner. I Fuglsang, L. og Olsen P.B. (red.): *Videnskabsteori i samfundsvidenskabernes. På tværs af fagkulturer og paradigmer*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag (2. reviderede udg.).
- WEBSTER, D.C. & DUNN, E.C. (2005): Feminist Perspectives on Trauma. *Women and Therapy*, Vol. 28, no. 3/4, pp. 111-142.
- WIDERBERG, K. (1992): Teoretisk verktøykasse – angremsmåter og metoder. I Taksdal, A. & Widerberg K. (red.): *Forståelser av kjønn i samfunnsvitenskapenes fag og kvinneforskning*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- YOUNG, I. M. (1990): *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- YOUNG, I. M. (2004): *Structural Injustice and the Politics of Difference*, paper præsenteret ved 'Det Menneskelige Gode', 11. symposium for den Internationale Forening for kvindelige filosoffer, 17.-19. Juni 2004, Göteborgs Universitet, Sverige.